

ביאורים בתפילה

עיונים על תפילת שמונה עשרה - חלק ב

אלהי נצור

הרשב"א (בתשובה בח"א סי' תה) כתב שהמתפלל צריך לומר יח' ברכות ואח"כ יהיו לרצון אמרי פי, כמו שאמר דוד ע"ה (בתהלים יט,טו) אחר יח' מזמורים (כאשר שני המזמורים הראשונים מחוברים) והוא מכלל התפילה. ולכן תקנו אדני **שפתי** תפתח בתחילה ויהיו לרצון **אמרי פי** בסוף ולכן צריך לאומרו מיד אחר יח' ברכות בלי הפסק תחנונים, אבל אחר יהיו לרצון אומר אפילו כסדר יום הכיפורים. ורבנו יונה (ברכות כ. ד"ה לא אמרן) הוסיף שאם ירצה לחזור ולאמרו (יהיו לרצון) פעם אחרת הרשות בידו, ונראה שאפילו אם יאמר יהיו לרצון אחר התחנונים אין בזה איסור שהרי בברכות עצמן אם בא לומר בסוף כל ברכה מעין הברכה אומר, ולא עדיף יהיו לרצון מהברכות עצמן (בית יוסף בס' קכב וכך פסק בשו"ע). דרכי משה חולק ואומר שהמנהג לומר יהיו לרצון אחר התחנונים ולא לאומרו מיד אחר יח' ברכות. הכי איתמר בהגדה אמר שמואל כל הזריז לומר ארבעה דברים הללו זוכה ומקבל פני שכינה: עשה למען שמך, עשה למען ימינך, עשה למען תורתך, עשה למען קדושתך (טור בס' קכב). הנהגים לומר בסיום התפילה, אחרי "אלהי נצור" פסוק מהתנ"ך שפותח ומסיים באות ראשונה ואחרונה של שמם, 1 רשאים לאומרו קודם פסוק יהיו לרצון האחרון (ילקוט יוסף בס' ה).

עושה שלום במרומי

כתב הטור בס' קכג שבסיום התפילה כורע ופוסע שלש 2 פסיעות לאחוריו בכריעה אחת, ובעודו כורע קודם שיזקוף יטה ראשו לצד שמאל כמי שבא להיפטר מרבו, ואחר כן לימינו, כדאמר ביומא נג: רבי יהושע בן לוי המתפלל צריך שיפסע שלש פסיעות לאחוריו ואח"כ ייתן שלום ואם לא עשה כן כאילו לא התפלל. ומשום רבי שמעיה אמרו נותן שלום בימינו ואח"כ בשמאלו פירוש בימינה של השכינה שהיא כנגדו שהוא בשמאלו, שנאמר "מימינו אש דת למו" (דברים לג,ג) (פרש"י אלמא ימין עדיף). הכוונה נותן שלום בשמאלו תחילה שהוא ימין של השכינה שנמצאת ממולו. השו"ע כתב שכורע 3 ופוסע שלש פסיעות בכריעה אחת, ואחר שפסע בעודו כורע קודם יזקוף כשיאמר עושה שלום במרומי הופך פניו לצד שמאלו וכשיאמר הוא יעשה שלום עלינו הופך פניו לצד ימינו ואח"כ ישתחוה לפניו כעבד הנפטר מרבו. ואין לומר עושה שלום בעודו פוסע שלש פסיעות, אלא אחר שסיים לפסוע שלש פסיעות. וכן הדין בעושה שלום בקדיש (משנה ברורה בסק"ג).

באיזה רגל מתחיל לפסוע ?

כתוב בהגהות מימוניות (הלכות תפילה פ"ה אות ס) שכאשר הוא פוסע לאחוריו, יפסע תחילה ברגל שמאל כמו שכתוב במדרש שוחר טוב וכ"כ ספר אוהל מועד ובעל שבלי הלקט. ורבנו מהר"י אבוהב בשם ארחות חיים חולק ואומר שרגל ימין יפסע תחילה כמו שאמרו חז"ל כל הפניות שאתה פונה לא יהיו אלא דרך ימין (יומא נח:): ואמרינו גם במנחות לד. כי עקר אינש כרעא דימינא עקר ברישא, וכ"כ בעל המפתח. הבית יוסף בס' קכג פסק לפי המדרש שרגל שמאל תחילה (ולא לפי כל הפניות לצד ימין מכיוון שהוא פוסע לאחוריו ואינו פונה לשום צד).

המגן אברהם בס"ק י' מביא טעם נוסף שהעקירה ברגל שמאל תחילה, כי בד"כ אדם עוקר רגל ימין בתחילה ולכן כאן יעקור רגל שמאל תחילה להראות שקשה לו להיפטר מלפני המקום, ומסתפק בדין של איטר מכיוון שלפי הטעם שכתב אזי איטר צריך לעקור רגל ימין 4 אבל לפי הטעם שצריך לפסוע לימין השכינה תחלה (שהיא רגל שמאל שלו שהשכינה נמצאת ממולו) אזי גם איטר צריך לעקור רגל שמאל תחילה. 5.

טעמים לשלש פסיעות לאחוריו-

א. כנגד שלשה מילין שרחקו בני"י מהר סיני בשעת מתן תורה.

ביאורים בתפילה

ב. כתוב בהגדה שמשנה רבנו ע"ה נכנס בחושך ענן וערפל לפני הקב"ה, ויצא מאלו השלושה לכך אנו עושים שלש פסיעות.

ג. כשאדם עומד בתפילה, עומד במקום קדושה ושכינה למעלה מראשו, וכיון שנפטר מתפילתו צריך לפסוע שלש פסיעות לאחוריו כדי שיצא ממקום קדושה ויעמוד במקום חול, וראה לדבר שכן הוא, כיון שחוזרים לאחוריהם שלש פסיעות נותנים שלום זה לזה, כלומר עד עכשיו היינו במקום קדוש ויצאנו למקום חול (שבלי הלקט בשם הגאונים).

ד. תיקנו את התפילות כנגד תמידין, וכשכהן עולה למזבח עם איברי התמיד היה עולה דרך ימין ומקיף ויורד דרך שמאל, ובין כבש למזבח היו שלשה רובדין של אבן ויורד בהם שלום פסיעות על עקב ואנו עושין כמו שהם היו עושין (רבנו האי גאון).

ה. לפי הפסוק "ורגליהם רגל ישרה" (יחזקאל א, ז), רגליהם=2 רגל 1= סה"כ שלש פסיעות, ויש אומרים שש מכיוון שבהמשך כתוב "וכף רגליהם ככף רגל עגל" וכוונתם לשלש פסיעות לאחוריו ולשלש פסיעות בשובו למקומו (ה"ר מנוח 6) וכסברא אחרונה כתב ה"ר דוד אבודרהם.

שבלי הלקט (ס' יח) כתב בשם גאון שאסור להוסיף על שלש פסיעות משום יוהרא וכ"כ הכלבו וכך פסק השו"ע.

שליח הציבור כאשר מסיים את תפילת הלחש שלו פוסע שלוש פסיעות לאחוריו, אבל אינו צריך לפסוע לאחוריו בסיום החזרה, תרומת הדשן (סימן יג) מסביר את החילוק, ש"ץ אינו פוסע לאחוריו לאחר תפילתו שמתפלל בקול רם אלא ממתין הוא עד סוף הקדיש שלם שתקנו חכמים לש"ץ אחר כל תפילה, אבינו מלכנו, קריאת ספר תורה, סדר קדושה (ובא לציין) והלל וכה"ג כולם שייכים לסדר התפילה של הש"ץ והקדיש 7 שלאחריהם חוזר בעיקר על התפילה הי"ח שבקול רם (כלומר הפסיעות שלאחר הקדיש חוזרים על סוף חזרת הש"ץ), וכך נראה שדעת הרמב"ם (בפ"ט ה"ג). וה"ר דוד אבודרהם חולק על הטעם של תרומת הדשן כך כתב שלאחר שמסיים ש"ץ חזרת התפילה, אינו צריך לפסוע שלש פסיעות לאחוריו אם התפלל בלחש עם הציבור, אבל אם לא התפלל בלחש פוסע שלש פסיעות לאחוריו. הרמ"א פסק לפי האבודרהם.

שיעור הפסיעות

מהר"י אבוהב כתב בשם ארחות חיים (ס' כה) שהפסיעות צריך שיהיו עקב בצד גודל וגודל בצד עקב, כמו פסיעות של הכהנים כמו שכתב רבנו האי. וכ"כ בעל המפתח ששיעור הפסיעות אלו לכל הפחות שייתן גודל בצד עקב. הרשב"א (תשובות ח"א ס' שפ"א) חולק ואומר שאין שיעור לפסיעות שלאחר התפילה שאינן אלא משום נטילת רשות כנפטר מלפני המלך ואע"פ שפסיעה בינונית היא אמה, לשיעור פסיעות אלו לא שמענו שיעור, ופוק חזי מה עמא דבר שברוב המקומות אין להם מקום פנוי של ג' אמות. ודרכי משה בס"ק ב' הוסיף שהוא דרך כבוד לילך לאחוריו מן התפילה בכובד ובמתון מלפסוע פסיעות גסות לאחוריו שאז נראה שהתפילה עליו כמשא ורץ ממנה. הב"ח (סוף ד"ה ובמקום) כתב שאם יש דוחק בבית הכנסת רשאי לפחות משיעור גודל בצד עקב ולסמוך על הרשב"א. השו"ע כתב ששיעור פסיעות אלו לכל הפחות הוא כדי שייתן גודל בצד עקב. והרמ"א כתב שלכתחילה לא יפסע פסיעות גסות יותר מזה (כרבנו האי).

המגן אברהם בס"ק י כתב שפחות משיעור גודל בצד עקב אין עליה שם של פסיעה ומביא ראיה מהטור בס' צה'. המשנה ברורה בס"ק יג מסביר את סדר הפסיעות: תחלה יפסע ברגל שמאל פסיעה קטנה (כשיעור של גודל בצד עקב), ואח"כ יפסע בשל ימין פסיעה גדולה (כשיעור של שתי פעמים גודל בצד עקב כדי שבפסיעה השלישית יצמיד את רגליו) ואח"כ יפסע בשמאל באופן שיהיו רגליו שווים.

במקום שכלו שלש הפסיעות יעמוד

ביאורים בתפילה

איתמר ביומא נג: משמיה דרב מרדכי כיון שפסע שלש פסיעות לאחוריו, התם מיבעי ליה למיקם (לעמוד), משל לתלמיד שנפטר מרבו שאם חוזר מיד דומה לכלב ששב על קיאו, שסופו הוכיח על תחילתו שלא פסע לאחוריו כדי להיפטר מרבו כיון שחוזר אליו מיד.

רבנו הגדול מהר"י אבוהב מסביר בשם המנהיג שמאחר שהוא פוסע אלו הפסיעות לאחוריו וחוזר מיד, נראה שמה שחזר לאחוריו לא היה מצד שסיים תפילתו והוא נפטר מרבו, כי א"כ זאת התנועה שעשה היא תנועה משובשת ודומה בזה לכלב ששב על קיאו, שהנה בשעה שהוא משליך את הקיא נראה שהוא משליך אותו מצד שאין לו תועלת בו ואח"כ כשחוזר ואוכלו נראה שאין הדבר כן, א"כ דבר מגונה הוא במה שהקיא. כתב המגן אברהם בסק"ה שיעמוד וחיוב לכוון את רגליו כמו בתפילה. המשנה ברורה בסק"ו מסביר כשאומר עושה שלום ומטה עצמו לצד השכינה אזי הוא כמו בתפילה.

המתנה כאשר מתפלל במניין: הרי"ף כתב שמיבעי ליה למיקם התם עד דפתח ש"ץ וכד (וכאשר) פתח ש"ץ (הוא יכול) הדר לדוכתיה. ואיכא מאן דאמר עד דמטי ש"ץ לקדושה. הרא"ש והרמב"ם בפ"ט ה"ד כתבו כדעה השנייה ברי"ף שימתין במקומו עד שיגיע הש"ץ לקדושה. השו"ע בס' ב' כתב שלא יחזור למקומו עד שיגיע ש"ץ לקדושה ולפחות עד שיתחיל ש"ץ להתפלל בקול רם. משנה ברורה בסק"ז מסביר שאז נראה שהוא חוזר בשביל הקדושה ולכוון למה שיאמר הש"ץ. ובסק"ט מוסיף שהם המתפלל האריך בתפילתו, ובעת שפסע לאחוריו הגיע הש"ץ לקדושה, יכול לחזור תכף למקומו לומר קדושה. הרמ"א כתב שהש"ץ יעמוד כדי הילוך ארבע אמות קודם שיחזור למקומו להתפלל בקול רם.

כתב שבלי הלקט (ס' כה) בשם הגאונים שבני אדם שמסיימים תפילתם קודם הציבור, אין להם רשות להחזיר פניהם לציבור (לצד מערב) עד שייסיים ש"ץ תפילתו. וכ"כ הרמ"א בס' ב'. המשנה ברורה בסק"יב מסביר כי בזה יגרום ביטול כוונה למתפללים וגם יחשדוהו שדילג בתפילתו. ולענין אם רוצה לחזור למקומו, צריך להמתין לכתחילה עד שיגיע ש"ץ לקדושה או על כל פנים עד שיתחיל הש"ץ.

המתנה כאשר מתפלל ביחידות: ה"ר דוד אבודרהם כתב בשם הראב"ד שיחיד ממתין כדי שיעור זמן שהיה ממתין אם היה מתפלל בציבור (שהש"ץ יגיע לקדושה), אבל רבנו ירוחם חולק ואומר שישהה מעט וכן נראה מברכות ל': שכתוב שישהה בין תפילה לתפילה (כשמתפלל תפילת תשלומים) כדי שתתחולל דעתו עליו ומפרש בירושלמי (פ"ד ה"ו) דהיינו כדי הילוך ד' אמות. הרמ"א בס' ב' פסק כמו רבנו ירוחם וכפרוש של הירושלמי. כתב בעל הלכה ברורה בס' יא' שמי שהתפלל יחיד, טוב להחמיר לשיטת אבודרהם ומעיקר הדין די בכך שישהה כדי שיעור של הילוך ד' אמות.

1. המקור נמצא בפרש"י על הפסוק "קול ה' לעיר יקרא ותושייה יראה שמך" (מיכה ו, ט) מכאן שכל מי" שאומר מקרא המתחיל ומסיים באותיות שמתחיל ומסיים שמו, התורה מצילתו מגיהנום. וכ"כ הא"ר (ס"ס קכב). ובקיצור השל"ה (דף קטו). הביא בשם ספר הכוונות בענין חיבוט הקבר, שהרשעים שוכחים את שמם בקבר, ומלאכים חובטים בהם במכות נמרצות, ומי שאומר בכל יום פסוק המתחיל ומסיים באותיות שמו בראשי תיבות וסופי תיבות, סגולה היא שלא ישכח את שמו וכו'. ספר מאורי אור חולק ואומר שמכיון שלא נזכר דבר זה בש"ס ובזוהר ובספרי קדמונים, נראה דהוה הפסק שלא מעניין התפילה, ולכן מוטב לאומרו אחר עקירת רגליו. ובשו"ת צפחית בדבש (ס' נה דף קמט ע"ד) כתב שגם אמירת פסוק כנ"ל אין זה מועיל לענין חיבוט הקבר. ובספר מעבר יבוק (שפתי רננות פ"מב) בשם גורי האר"י, כתב שאין איש ניצול מחיבוט הקבר. ועל זה כתב ילקוט יוסף שאין כל האנשים שווים, כי הצדיקים ותלמידי חכמים שעושים מעשים טובים בחייהם וחובטים עצמם על דברי תורה והמצוות, מתפרדת מאליה הקליפה מעליהם ע"י צער והיסורין שסבלו וע"י התורה שמתשת כוחו של האדם. ומ"מ אמירת הפסוק יכולה להואיל קצת.

2. המגן אברהם בס' קכב בס' א נתן טעם לשלש פסיעות שמכיוון שבזכות ג' פסיעות זכה נבוכדנצר להחריב את בית המקדש ולכן אנו פוסעים ג' פסיעות ומתפללין שיבנה בית המקדש.

3. שיעור הכריעה כמו הכריעות בתפילת שמונה עשרה (משנה ברורה בס"ק א).

ביאורים בתפילה

4. וכ"כ החיי אדם (כלל כד אות כח), הגאון רבי זלמן (סעיף ה) והמשנה ברורה בביאור הלכה (בד"ה כשפוסע).
5. וכ"כ פרי מגדים (אשל אברהם בסק"י ומשבצות זהב בק"ו), מחצית השקל בסק"י, ט"ז בסק"ו, אליה רבה בסק"ח, הבאר היטב בסק"ט, ב"ח, הנחלת צבי (בעטרת צבי סק"ט), פרי חדש (אות ב'), דרך החיים (אות ג'), כף החיים (בסק"כג) וערוך השולחן (ס' ז). ראה הלכה ברורה בסק"טז.
6. לפי רבנו מנחם פסיעה אחת היא הנעת שתי הרגלים, וכן צריך לעשות באופן זה: יפסע תחלה רגל שמאל, ואח"כ פוסע של ימין ומעמידה בשווה על השמאל, וזה נחשב לפסיעה אחת. וכן יעשה ג' פעמים. וכן החזיקו הלחם חמודות והאליה רבה בדבריו. אולם הרבה אחרונים כתבו את הארחות חיים להלכה שסובר שפסיעה היא הנעת רגל אחת. וכן נראה מלשון של עקב בצד גודל וגודל בצד עקב ככוהנים, שהלשון מורה על הנעת רגל אחת (באור הלכה). המשנה ברורה בסק"ח מעיר על האנשים שמקפידים שלא יעבור אדם לפנייהם בעוד שהם עומדים במקום שפסעו, שלא יפסקו זה בין ששה פסיעותיהם, אבל מ"מ ע"י קפידתם טועים, שכשרואים מי שרוצה לעבור לפנייהם הם ממהרים לחזור למקומם קודם שיתחיל הש"ץ התפילה, דהוא מעיקר הדין.
7. לכן יש להחמיר שלא ידבר הש"ץ אחר תפילת החזרה קודם שיאמר קדיש תתקבל (הלכה ברורה בס' יז).